

BÓNIS FERENC

Emlékező sorok Szervánszky Endréről

záz esztendeje, 1911. december 27-én született Szervánszky Endre zeneszerző. Egyik kiemelkedő tehetségű mestere volt a XX. század közepe táján kibontakozott magyar komponistanemzedéknek, Bartók és Kodály közvetlen időbeli utódainak, valóságos vagy szellemi tanítványainak. Bár iskolai tanulmányait Siklós Albert akadémiai zeneszerzőosztályában végezte: két igazi mestere és példaképe a komponálásban és az emberi helytállásban zenénk két klasszikusa volt: Bartók és Kodály.

A harmincas évek végén, a negyvenesek elején harmincévesen tűnt fel műveivel a hazai zeneéletben. *Folytató* volt: az előtte járók munkáitól indult el, így kereste a maga új helyét. Zenéjének egyik forrása a Bartók közvetítésével megismert, művészi formában megjelent népzene volt: a *Szonatina*, a *Három rondó*, a népdalkórusok muzsikája. Mint több nemzedéktársát – Kadosa Pált, Veress Sándort vagy Farkas Ferencet –, őt is megihlette a szonatinaműfaj: az új zenei nyelv és a klasszikus forma jellegzetesen magyar szintézisének lehetősége. *Zongoraszonatináját* 1941-ben írta.

1942-ben a Végh vonósnégyes mutatta be Szervánszky *I. vonósnégyesét*. Ennek első tétele már az ötvenes évekből való remekmű, a *József Attila-concerto* tűnődő-filozófikus hangját előlegezi. Ebben a fiatalon írt kamarazeneműben is bebizonyosodik, hogy szerzője nem a könnyű siker útját választotta, hanem, mint példaképeinek egyike, maga is *pokoljáró*. „Aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni” – mondja a népdal és a népdal nyomán a költő. A szabadsághoz vezető út a szenvedés és küzdelem birodalmán át vezet. Ezt példázza Szervánszky *I. kvartettje*.

Mint nemzedéktársainak java, Szervánszky is részt vállalt a II. világháború után az országot borító szellemi romok eltakarításában s az újjáépítésben. Tanított, felfedezés-számba menő előadásokat tartott, kritikusként rendszeresen kifejtette véleményét mesterekről, művekről, irányzatokról. Mindenekelőtt, persze, komponált. De 1945 körül nemigen akadt Magyarországon olyan muzsikos – Kodály Zoltánt, Weiner Leót, Lajtha Lászlót is ideértve –, aki megengedhette volna magának azt a luxust, hogy csakis az alkotásnak éljen. Szervánszky megélhetésének fő forrása is a tanítás volt. 1941-től a Nemzeti Zenedében, 1948-tól a Zeneművészeti Főiskolán tanított; a kettővel részben egyidőben a Munkás Kultúrszövetség által fenntartott Munkás Karnagyképző Iskolában is 1949-ig, az iskola megszűntetéséig.

Magam is, mint elsőéves növendék, ebben az utóbb említett intézetben találkoztam vele először. Az iskola tanári karában kiváló muzsikuskok működtek: a zenekari vezénylest Kórodi András, a formatant Sárjai Tibor, a zenetörténetet Szabolcsi Bence, a szolfézst és kórusvezénylest Gát József, az összhangzattant, mint a zeneszerzés alapját, Szervánszky Endre tanította. Ez ugyan csak a második évfolyamban kezdődött, nekem azonban sikerült bekéredzkedni közéjük. Tanári-tanítványi kapcsolatunk több éven át tartott, utóbb a Zeneművészeti Főiskola karvezető- és zeneszerzés-tanszakán is. Egy

ideig magántanítványa voltam; „tandíj”-ról soha egy szó sem esett. Sőt: emlékszem egy jelenetre, amikor is Szervánszky tanár úr egyikünknek (aki nem tudta megvenni Keszler Lőrinc Összhangzattan könyvét) diszkréten pénzt adott, nehogy az illető, tanönyv híján, elmaradjon a többiektől.

Türelmes tanár, emberséges ember volt. Emberszámba vette minden tanítványát (amit nem mondhattunk el valamennyi tanárunkról). Bennünket „kolléga úr”-nak szólított – s ha udvariasságába vegyült is némi távolságtartás, példája mindenképpen nevelő értékű volt.

Zeneakadémiai zeneszerzésóráit egy III. emeleti, a mai Dohnányi utcára néző tanteremben tartotta számunkra este hattól. Cigaretta füstfelhőjébe burkolózva várt bennünket, többnyire leplezetlen idegességgel – bár tanítása mindig alapos, nyugodt és udvarias volt. Ma már, visszatekintve az 1950 körüli évek megannyi társadalmi feszültségére, világosan látom, hogy tanárunk ideges nyugtalansága a külső világból eredt. Szervánszky ugyanis, még a harmincas években, bekapcsolódott a munkásmozgalom illegális küzdelmeibe. Am régi eszméi és az 1950-es valóság között egyre jobban mélyülő szakadék támadt, melyet a becsületes, megvesztegethetetlen muzsikus sehogy sem tudott áthidalni. Egy ideig állandó zenekritikusa volt a kommunista párt napilapjának, a *Szabad Népnék* – ezzel a tevékenységével azonban, jellemének parancsára, hamarosan felhagyott. Az a társadalom, az a zeneélet, mely 1950 körül épült, alig emlékeztetett az ő régi ideáira. Szervánszky bátor ember volt, véleményét soha nem rejtette véka alá. De ez a vélemény, egy bizonyos idő után, inkább zeneműveiben jutott nyilvánosságra.

Első műve, melyet megismertem, a vonószekari *Szerenád* volt: 1949 nyarán a Károlyi-kert egyik szabadtéri hangversenyén Sándor Frigyes vezényletével hallhattam. Sokan voltunk, akik úgy éreztük: valami új kezdődik a magyar zenében. Megcsodáltuk a mélyből a magasba törő szerenád téma üde pentatóniáját, a magyaros menüettet, a dacos finálét. A zeneszerzőt emésztő, megoldhatatlan gondokról csak a lassú tétel fájdalmas hangja vallott. E tétel témáját, évtizedekkel később, Kurtág György „beemelte” egyik vonósnégyesébe. A *Vonósszerenád* első tétele viszont mintha Bartók *Divertimentó*jának hangját folytatná.

Bartók világa és a Bartók-művek közvetítésével megismert folklór mellett az eredeti népdal is fontos forrása volt Szervánszky zenéjének. Az együvé tartozást demonstrálta, hogy 1950-ben meghangszerelte Bartók *Négy szlovák népdalának* zongoraszólamát.

Hasonló törekvések nyilvánulnak meg 1949-ben komponált *Honvéd kantátájában* is. Férfikarra és szimfonikus zenekarra írta a Honvéd Művészegyüttes és karnagya, Vársárhelyi Zoltán számára. Zenei témái új szöveggel ellátott népdalok. Tételrendje, teteleinek hangulati kontrasztja Bartók említett ciklusával tart rokonságot.

A mai olvasó talán el sem hiszi már – de ha hiszi is: okát csak zenén kívüli tényezőkben lelheti –, hogy a jobbára derűs és dacos *Szerenád* 1951-ben elmarasztaltatta a *formalizmus* vádjában. Ez keletről importált műszó (vagy inkább szitokszó) volt; etimológiailag nem levezethető „fordítása” így hangzott: zavaros, érthetetlen, pesszimista, népellenes. Vagyis: NEM KELL. Akkoriban könnyen ragasztották művekre és szerzőkre az ilyen, egzisztenciális következményeiben koránt sem veszélytelen minősítő cédulákat.

Az ötvenes évek közepén egyre szomorúbbá és magányosabbá vált Szervánszky és muzsikája. Ezt példázza Tóth Árpád és Juhász Gyula verseire írt ciklusa, a *Három dal*. A csend, a magány és a halál e dalok gondolati vezérmotívuma. Zenéjük egyre jobban távolodik a népdalhangtól: egyre kromatikusabb, ritmikájában egyre kötetlenebb, hangnemiségében egyre szabadabb. Logikus átmenet a zenekari *Concerto* és a *II. vonósnégyes* stílárís és tartalmi megújulása felé.

A *Concerto József Attila emlékére* – ez a teljes címe a költő születésének ötvenedik évfordulójára írt zenekari műnek – bemutatója a Zeneakadémia nagytermében volt; magam is jelen lehettem. Az Állami Hangversenyzenekar játszotta Somogyi László vezényletével. Hihetetlenül nagy sikere volt. „Az izzó lelkek elfojtott indulata – hogy a Rákóczi-indulót 1846-ban bemutató Berlioz szavait idézzem – háttérben megborzongató hangokban tört ki.” A *József Attila-concerto* bemutatásakor 1955-öt írtunk.

A mű öttételes. Szerkezete Bartók zenekari *Concertójára* emlékeztet, mely ugyancsak öttételes, két scherzóval és egy szomorú-tűnődő központi lassúval. Hasonló dramaturgiai elveket követ Szervánszky *concertója*. Tétélei: *A Dunánál–Betlebemi királyok–Nagyon fáj–Medvetánc–Nem én kiáltok, a föld dübörög*. Építkezésében is tanult Bartóktól: a Lendvai Ernő által akkoriban kimutatott aranymetszésarányokat alkalmazta. A mű érzékeny szeizmográfjelzés volt egy évvel 1956 földindulása előtt. Akárcsak Kodály nagy műve: a *Zrínyi szózata*.

Ez a komplex hangulatkép – a szomorú meditáció, a fájdalom, az elfojtott érzések lávaszerű kitörése – jellemzi Szervánszky 1956/57-ben írt *II. vonósnégyesét* is, mely szerzőjének talán legorganikusabban épített, legkoncentráltabb alkotása.

„Formai megoldása eredeti” – méltattam az 1958-as bemutatót egy akkori hetilapban. „Az első rész bevezetőjében elvonul a többi tétel valamennyi fontos témája... A negyedik tétel végén pedig újra felhangzik mindez, emlékeztetőül, epilógusként. Megragadó világot tár elénk a mű négy tétéle. *Pokoljárás* – ezzel jellemezhetjük talán a legméltóbban Szervánszky alkotását. Szerzőjének meg kellett járnia a szenvedés és a küzdelem infernóját, míg végül a zárótételben eljuthatott maga teremtette paradísójáig.”

1960 elején, Ferencsik János vezényletével szólalt meg először Szervánszky 1959-ben komponált *Hat zenekari darabja*.

Merész kísérlet volt: hazai zeneszerző első műve, mely a nálunk tiltott Schönberg-zene veszély- és katasztrófahangját próbálta magyar zenei nyelven kifejezni – ha nem is Schönberg szisztémája szerint. Ezt a nyelvet a zeneszerzőnek előbb még pallérozni kellett, hogy megszólalhasson rajta.

Korántsem tudós zene a *Hat zenekari darab*; létrejöttét nem annyira zenei hatások, mint inkább élethatások inspirálták. Olyan élményeket fejez ki, melyek az érzékeny idegzetű, mély lelki sebeitől szabadulni nem tudó zeneszerző számára az élet elviselhetlenségét sugallták. Első tételében csak ütőhangszerek szerepelnek; mondandója ezek pontjaiból és szaggatott vonalaiból tör a felszínre, mint egy nonfiguratív festmény víziója. Az ütőké a vezető szerep a hatodik darabban is. A negyedik tétel a xylophon és a kistuvola párbeszéde, az ötödik: látomásos lassú.

Döbbenetes hatása volt a műnek 1960 januárjában. A „hivatalos” zeneélet képviselői átkot szórtak a műre, szerzőjére és mindenkire, aki egy jó szót mert szólni róla.

A fiatalok úgy ünnepelték, mint a magyar szellem szabadságharcának egyik győztes csatáját.

Ma már tisztán látjuk: Szervánszky *Hat zenekari darabja* sok fát kidöntött a tilalomfák akkori sűrű erdejében. Vele – bár szerzőjének lábnyomát hovatovább befedi a feledés homálya – tagadhatatlanul új korszak kezdődött a magyar muzsika történetében.

BÓNIS FERENC (1932) Budapesten élő zenetörténész. Az Erkel Ferenc Társaság elnöke, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola és a Kölni Egyetem volt tanára. Utóbbi könyvei: *Élet-képek: Bartók Béla* (2006); *Rákóczi nóta, Rákóczi induló* (2010).